

De Hanze

Koggemodel in Museum De Waag, Deventer. | Foto H.M.D. Dekker.

Jan J.B. Kuipers

De Hanze

Kooplui, koningen, steden en staten

WalburgPers

COLOFON

Afbeelding omslag

De geldwisselaar en zijn vrouw. | Schilderij van Quinten Matsijs, 1514. Museum Louvre, Parijs

Omslagontwerp en ontwerp binnenwerk

Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Opmaak binnenwerk

Zijwit, Rotterdam

www.walburgpers.nl

© 2019 Jan J.B. Kuipers, p/a Uitgeversmaatschappij

Walburg Pers, Zutphen

© 2019 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494466

NUR 680

Inhoudsopgave

1	'Coiplude mitter coggen' Inleiding en overzicht	7
2	'Te talrijk om allen te vermelden' Vroege Hanzenetwerken	16
	<i>Duitse Orde, Zwaardbroeders, Koerland en Lijfland</i>	32
3	'Vrende te not, vrende ter dot' Bloei van de Duitse Hanze	35
	<i>Baksteen en koopmanstrots: Hanzecultuur</i>	52
4	'Een machtige overvloed van toestromende goederen' De Duitse Hanze en de Nederlanden	56
5	'Van den stad wegen, om deselve in de Hanse te brengen' De IJssel- en Zuiderzeesteden	71
	<i>Het Nijmeegs antependium</i>	88
6	'Degenen die Ommelandvaarders worden genoemd' Koggen op de Ommelandvaart	90
7	'Hine dede niemene genade' Kapers en piraten	102
8	'Onse scade van uluden ons gedaen' Strijden om de Sont	111
9	'Zou een eerlijke Duitser niet eerder sterven?' Herfstkleuren van de Hanze	121
10	'Sulcke drogerie, argelist ind boesesunde' Het einde	135
	<i>Hanzeherinneringen in Bryggen</i>	148
11	'De vermetele koopmansgeest der vrije Hanzesteden' De Hanze na de Hanze	152
	<i>Lijst van de Hanzesteden</i>	156
	Beknopte literatuuropgave	158

De drukke haven van een Hanzestad. | Historieprent in: Juan Scherr, Germania: dos mil años de historia alemana (1882).

'Coiplude mitter coggen'

Inleiding en overzicht

1

Kampen was pas sinds 1441 officieel aangesloten bij de Hanze en is ook wel 'het Rotterdam van de middeleeuwen' genoemd. Niet zonder reden, hoewel de agrarische sector de tweede pilaar was onder de welvaart van deze IJsselstad. Niettemin werd Kampen de belangrijkste Nederlandse Hanzestad (HOOFDSTUK 3-5).

De Hanze was het roemruchte laatmiddeleeuwse verbond dat de handel op de Oost- en Noordzee beheerste, en waarvan de betekenis begon te verbleken tegen het einde van de vijftiende eeuw. Maar wat was de Hanze *precies*? De contouren van deze middeleeuwse commerciële belangengemeenschap zijn niet al te scherp afgetekend. Zo waren er meer dan één Hanze. De naam is waarschijnlijk afgeleid van het Oudhoogduitse *hansa* (in de betekenis van groep, schare, gevolg). De gotische Wulfila-bijbel gebruikte deze aanduiding ook voor de bende die Jezus gevangennam in de Hof van Gethsemane. Een andere etymologische verklaring verwijst naar het Latijn, waarin *hansa* het recht zou betekenen om als handelaar op vreemd grondgebied handelsactiviteiten uit te oefenen.

Vereniging van kooplui

Langzaam werd het woord *hansa* of *hanse* synoniem voor een gezelschap of vereniging van kooplui. De term is als zodanig bekend uit het midden van de twaalfde eeuw. Zij duidde een verbond aan van individuele kooplui uit verschillende steden, ter wederzijdse bescherming tijdens de risicovolle handelsreizen, of om door middel van gezamenlijke inkoop en verkoop hun kosten te drukken. 'Karavanen' of konvoien van kooplui waren ver voor het jaar 1000 al een bekend fenomeen. Dergelijke verbonden werden ook wel aangeduid als 'gilde', de latere aanduiding van elke

's Winters haalde de Hanzestad Kampen haar bebakeningstonnen weg uit de zeegaten Vlie en Marsdiep, die toegang gaven tot de Noordzee. In het voorjaar werden ze weer teruggeplaatst: het vaarseizoen kon weer beginnen. Aldus een bepaling in de Kamper 'ordinarii', twee stedelijke bronnen uit de periode 1450-1550. De aanbesteding voor het weghalen vond plaats in oktober, tenzij het weer bijzonder slecht was of veel schepen nog niet veilig binnen waren. Deze bepaling, zo belangrijk voor de vele plaatselijke 'coiplude mitter coggen' (koggen waren het belangrijkste scheepstype, zie hoofdstuk 6), biedt een inkijkje in de maritieme routines van een laatmiddeleeuwse Hanzestad.

lokaal georganiseerde beroepsgroep, van zakkendragers tot schoolmeesters.

Een voorbeeld uit circa 1100 van een handelaar die zich ter bescherming aansloot bij lotgenoten, biedt het

De Havenpoort van Kampen. | Collectie tekening Springer, 1972. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.

wonderlijke bestaan van de Engelsman Goderik van Finchale, wiens levensbeschrijving bewaard bleef omdat hij in de middeleeuwen uitgroeide tot de populaire heilige Saint Godric (hoewel nooit officieel gecanoniseerd). Goderik sloot zich als reizend marskramer aan bij beroepsgenoten. Nadien verwierf hij een aandeel in twee schepen, waarmee hij graan ging verhandelen rondom de Noordzee. Later werd hij kluzenaar en raakte vermaard als componist van hymnen en als dierenvriend. Bij het vuur van deze volksheligen mochten zich volgens de legende zelfs slangen komen verwarmen.

Pas in 1356 emaneerde de Duitse Hanze of Stedenhanze met een eerste Algemene Hanzevergadering als een gereguleerd verbond van steden, waarbij zich ook Nederlandse steden aansloten. Dit jaartal geeft feitelijk een ontwikkelingsfase aan, omdat de term 'Duitse Hanze' al opdook in de late dertiende eeuw. Uiteindelijk omvatte deze organisatie steden en vestigingen in het huidige Duitsland, Nederland, België, Engeland, Noorwegen, Zweden, Polen, de Baltische staten, Finland en Rusland. Het ontstaan wordt wel teruggevoerd op het wegvallen van de steun die de Duitse keizers tot halverwege de dertiende eeuw verleenden aan de kooplui. En deze waren gaandeweg van reizende ondernemers tot 'gesettelde' burgers

geëvolueerd, met aanzienlijke invloed op hun stedelijk bestuur. Het in de Noord- en Nederduitse steden geldende *Einungsrecht* hield bovendien in, dat het stadsbestuur in belangrijke kwesties geen besluiten kon nemen zonder de burgers geraadpleegd te hebben: burgerij en stadsbestuur waren geen afzonderlijke entiteiten. De evolutie van kooplieden naar Stedenhanze is hierdoor zo niet evident, dan toch plausibel te noemen.

Een dergelijke alliantie vormde uiteraard een geduchte macht. Zij verwierf privileges en vorstelijke vrijbrieven, stichtte eigen kolonies in de vorm van soms versterkte nederzettingen, had eigen rechtbanken, bestreed kapers en zond deze zelf uit, en voerde zelfs oorlog (HOOFDSTUK 3, 7, 8). Behalve de grote en stemhebbende Hanzesteden, in de Nederlanden 'Gemeene steden' of 'Principaalsteden' genoemd, waren er ook kleine 'bijsteden' in de ommelanden daarvan bij de Hanze betrokken.

Beginperiode

De oudste Hanzeverbonden van Duitse handelslui in den vreemde ontstonden in de twaalfde eeuw rondom de Noordzee en de Oostzee. In de Nederlanden waren de Duitse kooplieden in de late middeleeuwen bekend als 'oosterlingen'. Het Zweedse eiland Gotland was aan-

Gezicht op Lübeck. | Prent uit 1572.

Bloeiperiode en 'klimaatopticum'

De tijd waarin de eerste Hanzen zich ontplooiden was een periode van bloei op allerlei terrein. Deze 'renaissance van de twaalfde eeuw' viel tegen het eind van het middeleeuwse klimaatopticum, een warmere periode tussen ongeveer 900 en 1250. De twaalfde eeuw was in Europa een periode van 'hernieuwde levenskracht', aldus de Amerikaanse kunsthistoricus Charles H. Haskins in 1927. Dit tijdperk van de ontwikkeling van steden – zonder welke geen koopliedenassociaties denkbaar was –, de gigantische ondernemingen van de kruistochten en het ontstaan van de 'vroegste bureaucratische staten' beleefde 'het hoogtepunt van de romaanse kunst en het begin van de gotiek, het verschijnen van literatuur in de volkstaal, de herleving van de Latijnse klassieken, de Latijnse poëzie en de Romeinse wet, de herontdekking van de Griekse wetenschap met zijn Arabische toevoegingen, de Griekse filosofie, en de eerste universiteiten van Europa'. Ook zag de twaalfde eeuw een opleving van het 'hogere onderwijs, de scholastieke filosofie, Europese wetgeving, architectuur en beeldhouwkunst'.

vankelijk het centrale oord voor interactie van Deense, Westfaalse, Lübeckse, Nederrijnse maar ook Groningse handelaren. Ze stichtten er in Visby tegen het eind van de twaalfde eeuw de Gotlandse Vereniging. Er ontstonden ook handelstrajecten op het eveneens Zweedse Schonen (Skåne), Brugge in Vlaanderen, Bergen in Noorwegen, Engeland en, ver in het oosten, het al vóór het jaar 1000 florerende Novgorod. Hier was in 1190 een Duitse vestiging; de plaats ontwikkelde zich tot de hoofdstad van een staat die zich in de vijftiende eeuw zou uitstrekken van de Oostzee tot het Oeralgebergte.

Nog ouder dan die in Novgorod was de corporatie in Londen, waar Keulse kooplieden – dus Duitsers uit het Rijnland – al omstreeks 1130 privileges bezaten. Sommigen van deze voornamelijk in wijn handelende kooplieden waren hier al in de elfde eeuw neergestreken en vestigden zich in de latere twaalfde eeuw in een gemeenschappelijk gildehuis aan de Theems.

Ook de Gentse Hanze dateert uit de twaalfde eeuw; deze richtte zich vooral op de handel met het Rijnland. Sint-Omaars kreeg een Hanze die zich bezighield met de handel op Engeland en Frankrijk. Vóór de fase van de Stedenhanze vormden de verschillende verbonden dus al een netwerk dat de Noord- en Oostzee omspande (HOOFDSTUK 2). En dat zich nog verder uitstreckte: Novgorod lag immers aan de rivier de Volchov, die deel uitmaakte

van de verbinding tussen de Oost- en de Zwarte Zee, en die als handels- en verkeersweg al benut werd in de Vikingperiode door de Zweedse Varjagen. 'Wie vermag iets tegen God en het grote Novgorod?', zo verzuchtte later een bekend Russisch spreekwoord.

Het eerste bondgenootschap van stedelijke Hanzen, althans van particuliere kooplui in verschillende steden, was de Londense Hanze of Vlaamse Hanze van Londen. Deze dateert uit het begin van de dertiende eeuw en was gericht op de handel op Engeland en Schotland. Zij stond onder leiding van de Vlaamse steden Brugge en Ieper en raakte vroeg in de veertiende eeuw in verval. Dat gold ook voor de Hanze der XVII steden, eveneens gesticht aan het begin van de dertiende eeuw. Hierin hadden kooplui uit steden in Vlaanderen, Henegouwen, Artesië en Brabant zich aaneengesloten. Later kwamen daar nog acht steden bij. De Hanze der XVII steden specialiseerde zich min of meer in hét product van de Zuidelijke Nederlanden: laken (bewerkte wol). Men richtte zijn aandacht vooral op de jaarmarkten van Champagne, vanwaar het laken weer werd geëxporteerd naar Italië (HOOFDSTUK 2).

De Duitse Hanze

Uiteindelijk vormde zich de al genoemde Duitse Hanze of *dudesche Hense* (HOOFDSTUK 3 e.v.). De eerste Algemene Vergadering in het Duitse Lübeck in 1356 markeerde deze corporatie als een verbond van steden, voortgekomen uit associaties van handelshuizen. Lübeck was het eindpunt van een belangrijke handelsroute door Holstein en ontwikkelde zich tot het knooppunt van alle handelsstromen van de Hanze, van de Zuiderzee in het westen tot Novgorod in het oosten.

Lübeck mocht zich weliswaar ontwikkelen tot *Königin der Hanse*, een echte 'hoofdstad' van de Hanze was het niet, al beschouwde deze stad zich wel graag als zodanig. De Hanze was en bleef een los verband op basis van vrijwilligheid, met wisselende associaties en regionaal divergerende belangen. De organisatie omschreef zichzelf in 1469 als slechts een verzameling steden, een *confederatio* met als uitsluitend doel het goed laten functioneren van de handel en 'doeltreffende bescherming tegen piraten en struikrovers'. Hier sprak enig gevoel voor understatement, want er waren intussen al verschillende

Overzicht van grote en kleine Hanzesteden en handelsroutes. | UvA-Kaartenmakers, Castricum.

De stadskraan van Brugge. Miniatuur van Simon Bening bij de maand oktober in een Vlaams getijdenboek, ca. 1520. | Bayerische Staatsbibliothek, München.

kaperoorlogen tegen onder meer de Denen, Hollanders en Zeeuwen achter de rug en nu brak de oorlog tegen Engeland uit (1469-1474). Hoe dan ook, steden werden niet gedwongen lid te blijven, er was geen centraal bestuur. Bovendien voeren ook steden die zeer belangrijk waren binnen het Hanzeverband toch vaak een individuele koers. Zoals Kampen, dat zelfstandig onderhandelingen voerde met partijen in Noorwegen en ook vrijelijk handelde met Hanzeconcurrenten in Holland en Vlaanderen.

Alleen de besluiten van de op onregelmatige tijdstippen gehouden *Hansetage* (Hanzedagen) waren bindend. Bij niet-nakoming volgde soms uitsluiting, de gevreesde *Verhansung*. Toch kwam het regelmatig voor dat aangesloten steden ook deze besluiten aan hun laars laptten.

Interieur van 'La Llotja de Palma', gildehuis der kooplieden in Palma de Mallorca (gebouwd 1426-1447). | Foto H.M.D. Dekker.

Op haar hoogtepunt omvatte de Hanze tussen Londen en Novgorod ongeveer tweehonderd steden. Er waren zo'n zeventig tot tachtig volledig aangesloten steden; met de andere waren associatieverdragen gesloten. Ook een geestelijke orde had zich aangesloten: de in 1196 opgerichte Duitse Orde, door de Vlaamse literator Hubert Lampo ooit een product genoemd 'van de noodlottige Germaanse "Drang nach Osten" – overigens een term uit de negentiende eeuw. De Orde bevorderde in de Baltische streken en het Slavische oosten door middel van 'kruistochten' en kolonisatie de (rooms-katholieke) kerstening en bracht deze landen zo binnen de Duitse economische horizon (zie 'Duitse Orde, Zwaardbroeders, Koerland en Lijfland' na HOOFDSTUK 2). In het feodale Europa was de verbinding met deze geestelijke ridderorde ook vanuit prestigeoogpunt

van belang voor de Hanze, die immers voor het overige een verbond was van leden van de 'onedele' derde stand, hoe machtig en welvarend ook. Zo lieten de Hanzesteden zich in de veertiende eeuw tijdens onderhandelingen met Engeland verschillende malen vertegenwoordigen door de Grootmeester van de Orde, die als territoriaal vorst op meer achting aan het hof kon rekenen dan kooplieden van burgerlijke en dus onedele afkomst.

Privileges, Kantoren, cultuur

Hoofddoel van het Hanzestreven was de verwerving van handelsprivileges en zo mogelijk monopolieposities. Uitschakeling van concurrenten werd nagestreefd door zowel het opkopen van goederen in het productiegebied, als door vervoer naar en verkoop in het afzetgebied. De producten omvatten een breed spectrum van onder meer graan, hout, huiden, vis, bont, laken, wijn, bier, zout, metaal en kruiden. Merendeels bulkgoederen dus, met vrij lage winstpercentages die het streven naar monopolies nog urgenter maakten. De goederen werden stelselmatig gecontroleerd en waren onderhevig aan regulering: zout werd per vastgesteld gewicht aangeboden, balen laken waren verzegeld, de ingezouten haring werd verscheept in gemerkte tonnen.

Ook wist de Hanze stapelrechten te verwerven: het recht om goederen die langs een stad werden vervoerd, daar eerst op te slaan en te koop aan te bieden. Buiten de kernnetwerken onderhield men ook de al in een vroeg stadium ontstane handelsrelaties met onder andere Franse en Spaanse steden.

Vier Hanzekantoren (*Kontore*) werden de spinnen in het grote web van de Hanzerelaties, gevestigd in steden buiten het Duitse rijk die zelf geen lid waren. Het belangrijkste stond in Brugge, de overige in Novgorod, Bergen en Londen (de *Steelyard*). Tyskebrigge in Bergen is het enige vrij gaaf bewaard gebleven Hanzekantoor (zie HOOFDSTUK 3 en 'Hanzeherinneringen in Bryggen' na HOOFDSTUK 10). In west en oost bloeiden of ontstonden zelfs vele andere steden dankzij de dynamiek van de Hanze en haar 'prenatale' fasen. Zoals de huidige Letse hoofdstad Riga en Reval (nu Tallinn), de hoofdstad van Estland. Maar ook Wismar in Mecklenburg en Dorpat, het huidige Tartu in Estland.

In het door de Hanze bestreken gebied ontstond, met alle lokale en regionale varianten, ook een uiterlijke Hanze-

cultuur (zie 'Baksteen en koopmanstrots' na HOOFDSTUK 3). Het opvallendst kwam deze tot uiting in de architectuur. De 'baksteengotiek' was er een exponent van. Deze stijl ontstond in de dertiende eeuw in de Duitse Hanzesteden, hoewel zich ook elders dankzij de herinstructie van de baksteen vormen van een vergelijkbare stijl ontwikkelden, zoals de Scheldegotiek. Baksteen werd als belangrijkste bouw materiaal niet alleen gebruikt voor kerken, maar ook voor gilde- en raadhuzen en dergelijke.

Nederlanden

In het oosten van het huidige Nederland sloten steden als Zutphen, Deventer, Tiel, Kampen en Zwolle zich aan bij de Duitse Hanze. Ook Groningen en een aantal Friese steden traden toe. Ze vielen allemaal onder het westelijke *Drittel*, later Westerkwartier van de Hanze, waarvan de administratieve hoofdstad Keulen was. Van een aanvankelijke indeling in drie gebieden of sectoren, de *Drittel*, was voor het eerst sprake in 1347. Behalve het Gotlands-Lijfandse waren er het Lübecks-Saksische en Westfaals-Pruisische *Drittel*. In dit laatste was Keulen zoals gezegd de belangrijkste stad; ook de meeste 'Nederlandse' Hanzeaten waren hierbij aangesloten. Men begon van 'kwartieren' (dus vierde delen) te spreken na een herschikking in 1447.

De bloei van de IJssel- en Zuiderzeesteden nam sterk toe door de Hanzeconnectie, aangezien zij als doorvoerstations fungeerden tussen enerzijds het Oostzeegebied, het Rijnland en Westfalen en anderzijds Holland, Zeeland en Vlaanderen. In Holland en Zeeland hadden alleen Middelburg, Zierikzee, Dordrecht, Brielle en Amsterdam directe connecties met de Duitse Hanze, waarvan zij overigens geen lid waren, ofschoon dit door sommige historici voor enkele van deze steden betwijfeld wordt, aangezien die volop gebruik konden maken van de Hanzeatische voorrechten. Het probleem hierbij is natuurlijk dat de Duitse Hanze zeker tot de tweede helft van de vijftiende eeuw geen officieel en exclusief 'lidmaatschap' kende; er was ook geen gemeenschappelijk zegel of officieel leiderschap. Brieven vanuit de Hanze droegen doorgaans alleen het zegel van de stad of steden vanuit of namens welke deze waren geschreven. De Hanze was en bleef een wisselend netwerk met verschillende graden van onderlinge 'verknoping', waarvan de organisatie zich gaandeweg wel verdichtte en formaliseerde.

Vanuit het Oostzeegebied kwamen onder meer

Koperbaar, aangetroffen bij de Westkappelse zeedijk. | Foto Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland.

'Hanzekoper' bereikte zijn bestemming niet

In 2008 dook een mysterieuze koperen plak op aan de voet van de Westkappelse zeedijk op Walcheren. Hij was ovaal, roodbruin, 38 centimeter lang, 22 centimeter breed, 3,5 centimeter dik en woog maar liefst 11,5 kilo. Onderzoek wees uit dat de plak voor ongeveer 95 procent uit puur koper bestond, met een geringe verontreiniging van andere elementen, typisch voor ruw koper. Dergelijke koperbaren waren in Nederland nog maar zelden aangetroffen. Uit Noord-Duitsland zijn ook enkele vergelijkbare exemplaren bekend. Ze komen vrijwel allemaal uit scheepswrakken.

Nederlandse en buitenlandse archeologen die de koperbaar uit Westkapelle bekeken, kwamen tot de conclusie dat hij waarschijnlijk uit de vijftiende-zeventiende eeuw dateert. Koper speelde een belangrijke rol in de Hanzehandel. Het erts werd vooral in Zweden en Centraal-Europa gewonnen. Koperbaren gingen vanuit Noord-Duitsland en Polen naar onder meer Engeland, de Nederlanden en Frankrijk. Het zand met de Walcherse plak was zo'n 20 kilometer uit de kust opgezogen en nadien gebruikt voor zandsuppletie (kustversterking). Aannemelijk is, dat de koperplak behoorde tot de lading van een schip dat voor de kust van Walcheren is vergaan. In 2016 zijn in dezelfde omgeving nog enkele fragmenten van koperbaren aangetroffen. In 2019 is ten noorden van de Waddeneilanden zelfs een Hollands schip uit de eerste helft van de zestiende eeuw ontdekt, geladen met naar schatting 5000 kilo koperplaten. Dit koper, benodigd als grondstof voor de productie van onder meer kopergeld, was gezien de merken eigendom van de beroemde zaken- en bankiersfamilie Fugger. Ook deze lading bereikte zijn bestemming niet.

hout, graan, teer, huiden, bont, bijenwas voor de kaarsenproductie, honing, potas (een mengsel van zouten uit houtas) naar de Nederlanden; Scandinavië leverde koper, haring en stokvis. Retour gingen uiteenlopende waren als wijn, zout (onder meer om de haring te conserveren), natuursteen, metaalwaren, aardewerk, glas, laken en leerproducten.

De hevige concurrentie die ontstond tussen de opkomende Hollandse steden en de Duitse Hanzesteden onder aanvoering van Lübeck leidde uiteindelijk tot conflicten en zelfs tot oorlog: de Hollands-Wendische Oorlog van 1438-1441 (HOOFDSTUK 8). Deze woedde tijdens de grootste bloeiperiode van de Hanze – als voorbode van de neergang die spoedig volgde.

Neergang en einde

De Hollands-Wendische Oorlog leidde voornamelijk tot nieuwe gewapende conflicten. Economische crises en de opkomst van nieuwe concurrerende partijen begonnen steeds diepere schaduwen te werpen over het handelsrijk van de Hanze (HOOFDSTUK 9).

Behalve de conflicten met Holland en Zeeland waren er grote spanningen ontstaan tussen de Wendische steden onder aanvoering van Lübeck, en Pruisen. De steden van de Pruisische Bond versloegen met behulp van Polen in 1454-1466 de Duitse Orde. De Hollanders en Zeeuwen – met Vlaanderen nu deel van de Bourgondische landen – bleven openlijk handel drijven met Noord-Duitse

Hanzeconcurrent Neurenberg aan het eind van de vijftiende eeuw. | Gekleurde houtsnede in de Schedel'schen Weltchronik (1493).

steden die niet bij de Hanze waren aangesloten. Amsterdam groeide aan het eind van de vijftiende eeuw uit tot belangrijkste haven voor graanimport uit Polen en het Baltische gebied: de 'moedernegotie' die tot ver in de zeventiende eeuw een belangrijke pijler onder de welvaart van de Republiek der Verenigde Nederlanden zou blijven, diverse inzinkingen ten spijt. Lübeck, sinds lang bedreigd door de Hollandse 'Ommelandvaart' om Denemarken en door de Sont naar de Oostzee (HOOFDSTUK 4, 6), kreeg ook grote concurrentie van Neurenberg, dat een eigen handelsroute over land ontwikkelde naar Polen en Rusland, en ook handeldreef op Noorwegen en Zweden.

Een ander negatief aspect was de ontwikkeling van de vroegmoderne staat met zijn streven naar groter centraal gezag en vorstelijk absolutisme. Zwedens opkomst fnuikte de controle over het Baltisch gebied, ook Denemarken her kreeg controle over de eigen handel. Bovendien weigerden ook de Engelse vorsten en Bourgondische hertogen de Hanzeprivileges zonder beperkingen te aanvaarden. In de onderhandelingen met de vorsten betekende het systeem van ruggespraak waaraan de Hanzedeputaties gebonden waren een soms fataal gebrek aan slagkracht, een euvel waaraan ook de Nederlandse republiek in de komende eeuwen zou lijden op het internationale toneel.

Door al deze factoren was de kort geleden nog zo machtige Hanze aan het begin van de zestiende eeuw ondanks enkele opflakeringen nog maar een schim van wat zij was geweest. Ook in de thuislanden nam de macht van de Duitse vorsten toe ten nadele van de rijkssteden en de bijna autonome koopmanshuizen. Verder bracht de Reformatie, in 1517 begonnen door Maarten Luther, grote politieke veranderingen.

Pas in 1556 kreeg de Hanze een soort voorzitter (syndicus) in de persoon van Heinrich Sudermann – te laat om het verval te stuiten (HOOFDSTUK 10). In de Nederlanden brak in de jaren 1560 de verwoestende Opstand tegen Spanje uit, mede als gevolg van de Reformatie en de wrede kettervervolging. Aan het eind van deze eeuw stortte de Hanze feitelijk in. Dit was ook de meest barre periode van de 'kleine IJstijd' die na het klimaatopticum had ingezet: jaren met lange en zeer strenge winters en veel koelere en natte zomers, in de Nederlanden diverse graancrises en grote vloed. Het laatste kwart van de zestiende eeuw was waarschijnlijk het koudst in het vorige millennium. In hoeverre deze nadelige omstandigheden concreet heb-

Hanzekooplui, koggen en een kraan. | Afbeelding uit het Hamburger stadsrecht, 1497.

ben bijgedragen aan de ondergang van de Hanze blijft een vraag. De chaos en verwoestingen van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) bezegelden in elk geval het lot van het oude conglomeraat. Intussen waren dankzij de grote geografische 'ontdekkingen' directe mondiale handelsstromen op Amerika en Oost-Indië ontstaan en ook de eerste 'multinational': de door Hollanders en Zeeuwen in 1602 opgerichte Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). De laatste Hanzedag in 1669 werd nog bezocht door negen steden. De drie steden Lübeck, Hamburg en Bremen hielden het amechtig vol tot het einde in 1862, toen de Hanze officieel ophield te bestaan. Zij was nog maar een lege schil, een naam. De wereld was de Hanze vreemd en allang te groot geworden.